

ПОЛІПШЕНІ УМОВИ ТРИМАННЯ В УСТАНОВАХ ПО ВИКОНАННЮ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕНДЕНЦІЇ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Меркулова В. О.

У статті розглядаються тенденції та напрями реформування виправно-трудоного (кримінально-виконавчого) законодавства, шлях до розуміння значення та важливості стимулюючих заходів у процесі вправлення засудженого під час відбування покарання. Досліджуються понятійний апарат “прогресивна система відбування покарання”, “зміни умов утримання осіб, засуджених до позбавлення волі”, “поліпшені умови тримання”. Надається аналіз змін, які відбувалися щодо збільшення або зменшення формальних підстав для застосування більш пільгових умов відбування покарання. Доводиться необхідність розширення змісту правового статусу засудженого при переведенні на поліпшені умови утримання.

Ключові слова: прогресивна система, зміни умов утримання осіб, засуджених до позбавлення волі, поліпшені умови тримання, механізм стимулювання, пільгові умови, ефективність заохочувальних норм, диференціація та індивідуалізація покарання, порядку й умов виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

В статье рассматриваются тенденции и направления реформирования исправительно-трудоного (уголовно-исполнительного) законодательства, путь к пониманию значения и важности стимулирующих мер в процессе исправления осужденного во время отбывания наказания. Исследуются понятийный аппарат “прогрессивная система отбывания наказания”, “изменения условий содержания лиц, осужденных к лишению свободы”, “улучшенные условия содержания”. Дается анализ изменений, происшедших по увеличению или уменьшению формальных оснований для применения более льготных условий отбывания наказания. Доказывается необходимость изменений содержания правового статуса осужденного при переводе на улучшенные условия содержания.

Ключевые слова: прогрессивная система, изменения условий содержания лиц, осужденных к лишению свободы, улучшенные условия содержания, механизм стимулирования, льготные условия, эффективность поощрительных норм, дифференциация и индивидуализация наказания, порядка и условий исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы.

In article tendencies and the directions of reforming of the corrective-labor (criminal and executive) legislation, a way to understanding of value and importance of stimulating measures in the course of correction condemned in a term of imprisonment are considered. “changes of conditions of the maintenance of the persons condemned to imprisonment”, “the improved conditions of the contents” are investigated a conceptual framework “progressive system of serving of punishment”. The analysis of changes occurring on increase or reduction of the formal bases for application of more preferential terms of serving of punishment is given. Need of changes of the maintenance

© В.О. Меркулова, 2014

of legal status condemned is proved at transfer to the improved conditions of the contents.

Keywords: progressive system, changes of conditions of the maintenance of the persons condemned to imprisonment, the improved conditions of the contents, the stimulation mechanism, preferential terms, efficiency of incentive norms, differentiation and an individualization of punishment of an order and conditions of execution and punishment serving in the form of imprisonment.

Загальносвітовий досвід доводить той факт, що проблеми виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі відтворюють насамперед ступінь відповідності положень кримінального й кримінально-виконавчого законодавства принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання. Загальнови-знаним є те, що вибір доцільного обсягу кримінальної репресії, характеру впливу покарання, умов і порядку поводження із засудженими під час відбування покарання у виді позбавлення волі мають залежати від ступеня суспільної небезпеки діяння, властивостей особистості правопорушника та його поведінки під час відбування покарання. Заходи карально-виховного характеру, які застосовуються під час виконання покарання у виді позбавлення волі, спрямовуються саме на досягнення змін у свідомості й поведінці засудженої особи. Проте цей процес є досить тривалим і часто надто складним, враховуючи ступінь негативного впливу найсуворішого покарання, яким є позбавлення волі, на психофізичний стан людини. Тож особливе значення має наявність і характер механізму стимулювання особи до виправлення й соціальної реабілітації, незважаючи на суттєвий вплив ізоляції на психічний стан особи. Оскільки доведеним є те, що мотивація й наявність інтересу є основними чинниками, які визначають спрямування поведінки особи (як у бік негативної, так і в бік позитивної), актуальності набувають питання ефективності чинної системи кримінально-виконавчих інститутів, які за змістом і сутністю відтворюють прогресивну систему відбування покарання. Саме так у доктрині кримінально-виконавчого права визначається той порядок, коли зміна умов відбування покарання залежить від відбутого строку та поведінки засуджених.

Чинне кримінально-виконавче законодавство містить досить розгалужену систему заходів впливу на поведінку засудженої особи під час відбування нею покарання у виді позбавлення волі, які розглядаються законодавцем як такі, що мають сприяти інтенсивності досягнення мети виконання цього покарання. Умовно їх можна класифікувати залежно від необхідності відбуття певного строку покарання. Так певна група заходів (одноразові заохочення на підставі ст. 130 КВК) змінює умови відбування покарання на досить нетривалий час і не залежить від строку відбутого покарання. Значення має лише поведінка особи. Проте суттєві зміни в правовому стані засудженої особи передбачають наявність не лише матеріальних підстав (ступінь виправлення особи), а й

формальних - відбуття засудженим необхідного строку покарання. До таких стимулюючих заходів належить набуття засудженим права на переведення до дільниці соціальної реабілітації (ст.ст. 99-101 КВК) або ж на переведення на поліпшені умови тримання в межах однієї установи (ст.ст. 138-140 КВК). Відповідно, в особи, яка перебуває в ізоляції, з першого дня виникає перспектива поліпшення свого матеріального стану. І це також є певним стимулятором процесу виправлення.

Проте правозастосування доводить той факт, що найважливішими для засудженого є ті зміни, які суттєво впливають на його соціально-економічні можливості (можливості спілкуватися із зовнішнім світом, бачитися з рідними, витратити кошти на продукти й предмети першої необхідності тощо). У цій частині на особливу увагу заслуговує кримінально-виконавчий інститут переведення на поліпшені умови утримання. Протягом тривалого часу ефективність цього кримінально-виконавчого інституту є предметом нашого дослідження. За цей час у формальні підстави його застосування законодавцем внесені певні зміни. Проте, як на наш погляд, до сьогодні переведення на поліпшені умови не справляють належного стимулюючого впливу на поведінку засудженої особи. Тож вважаємо за доцільне, на підставі аналізу тенденцій реформування виправно-трудового (кримінально-виконавчого) законодавства з початку попереднього століття до сьогодні, у частині визначення формальних і матеріальних підстав зміни умов під час відбування покарання довести необхідність подальшого реформування цього інституту. Сучасні проблеми застосування поліпшених умов тримання розглядаються з урахуванням особливостей відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

Проблема змісту й ефективності заохочувальних норм розглядається практично в кожній галузі права, оскільки все більша кількість вчених дотримуються позиції, що соціальні та правові зміни в державі мають стати підґрунтям для використання позитивних стимулів у праві. Заохочувальні адміністративні процедури є предметом дослідження Д.А. Козачук. Комплексно висвітлюється інститут заохочувальних норм у кримінальному законодавстві П.В. Хряпінським. Вчений на підставі дослідження їх юридичної природи, соціальної зумовленості та значення доводить той факт, що вони є альтернативою кримінальної відповідальності й покаранню.

Суто кримінально-виконавчі аспекти проблеми стимулювання поведінки засуджених під час відбування покарання досліджувалися М.В. Романовим, який розглядав систему стимулювання як складову такої більш загальної категорії, як дисциплінарна відповідальність засуджених під час відбування покарання. Суто проблемам зміни умов відбування покарання залежно від відбутого строку, поведінки засуджених як одного з елементів прогресивної системи виконання покарання присвячені праці О.І. Бажанова та Ю.М. Ткачевського. Ці вчені визнають особливе значення стимулювання поведінки засуджених, але дотримуються різних поглядів щодо змісту, структури цієї системи. Найбільш типові, з нашого погляду, відтворюються в спеціальних дослідженнях О.І. Бажанова, який розглядає прогресивну систему в широкому її значенні, як сукупність усіх тих заходів, що застосовуються до засуджених залежно від їхнього виправлення, за допомогою яких змінюються умови відбування покарання.

Правові підстави диференціації й індивідуалізації порядку й умов виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок досліджувалися С.Г. Резніченко й О.А. Гритенко. У дослідженнях цих вчених проблеми стимулювання поведінки засудженої жінки розглядалися на тлі більш загальних проблем мінімізації ступеня негативного впливу найсуворішого кримінального покарання на психофізичний стан жінки.

З точки зору визначеного нами завдання, досить цікавими є результати аналізу тенденцій законодавчого регулювання інституту переведення на поліпшені умови тримання в кримінально-виконавчих установах по виконанню покарання у виді позбавлення волі, починаючи з перших років радянської влади в Україні до сьогодні. Розглянемо це питання безпосередньо відштовхуючись від конкретного змісту виправно-трудових (кримінально-виконавчих) норм, починаючи з Виправно-трудового кодексу УРСР 1925 р. [7, 61, 63, 66, 68, 76-82]. Якщо не звертати увагу на занадто ідеологізований зміст окремих виправно-трудових норм і коментарі до них, маємо звернути увагу на наступні принципові положення, які, на нашу думку, певною мірою є навіть прогресивнішими, ніж сучасне кримінально-виконавче законодавство. Комплексний системно-правовий і граматичний аналіз конкретного змісту норм, які містяться в ст.ст. 41, 43, 44, 49, 55, 72, 82 ВТК, доводить, що законодавець оперує таким поняттям, як прогресивна система відбування покарання, визначає формальні й матеріальні підстави зміни правового стану засудженої особи в межах однієї установи, які є більш пільговими порівняно з чинним законодавством. Принциповим є положення, згідно з яким режим у виправно-трудовах установах має будуватися відповідно до прогресивної системи відбування покарання з тим, щоб залежно від характеру й властивостей засуджених, строку відбутого ними покарання створювати умови для розвитку особистості, прояву нею своєї самодіяльності й ініціативи. Саме в такій досить загальній редакції йдеться про необхідність зміни умов утримання в ізоляції засуджених за наявності матеріальних (залежно від характеру та властивостей засуджених) і формальних (відбуття певного строку покарання) підстав. Сутність прогресивної системи полягала в тому, що всі засуджені поділялися залежно від результатів виправно-трудового впливу на три розряди: початковий, середній і вищий. Чіткість законодавчого формулювання стосувалася переважно визначення формальних підстав. Формальною підставою переведення до середнього розряду була необхідність відбуття певного строку покарання. Цей строк пов'язувався з належністю особи до певної категорії засуджених. Проте максимальний строк не має перебільшувати одної четвертої призначеного строку покарання (за редакцією ВТК - строку заходу соціального захисту). Формальною підставою переведення до вищого розряду є необхідність відбуття засудженими (незалежно від категорії) однієї шостої призначеного судом покарання. Переведення до середнього й вищого розряду надавала засудженим право на щорічну відпустку (7 днів - для засуджених середнього розряду; 14 днів - для засуджених вищого розряду); додаткові побачення (1 раз на тиждень - для засуджених середнього розряду; 2 рази на тиждень - для засуджених вищого розряду). На увагу заслуговує те, що поліпшення умов утримання зовсім не стосувалося питання кількості коштів, які дозволялося витратити засудженим на придбання продуктів харчування й речі першої необхідності, отриманих

передач. Відповідно до ст.ст. 82, 86 ВТК засуджені не обмежувалися в цих питаннях. Єдина умова - це наявність коштів на особистому рахунку та рідних, які мали змогу передати передачу.

За чинності Виправно-трудового кодексу, введеного в дію Законом УРСР від 23 грудня 1970 року, взагалі не визначалося таке поняття, як поліпшені умови утримання засуджених під час відбування покарання, і, на відміну від попереднього кодексу, не використовується поняття "прогресивна система відбування покарання" [3, 30-33, 37]. На підставі аналізу змісту й сутності кримінально-виконавчих норм, які містилися в ст.ст. 38, 39, 45 ВТК, маємо дійти висновку, що йдеться лише про порядок зміни умов утримання осіб, засуджених до позбавлення волі, у разі відбуття ними половини строку призначеного судом покарання. Ці зміни полягали в наданні права засудженій особі витратити щомісячно додаткові кошти на придбання продуктів харчування й предмети першої необхідності, а також право на додаткове побачення (тривале або короткострокове при відсутності близьких родичів). Як на той час, побачення для засудженої особи мало неабияке значення, оскільки зазвичай тривалі побачення надавалися лише два рази на рік. Тож зміни в правовому становищі засудженої особи наставали за наявності формальних (відбуття половини строку покарання) та матеріальних (добра поведінка й сумлінне ставлення до праці) підстав. Порівнюючи зі змістом зазначених статей ВТК 1925 р., маємо дійти висновку, що формальні підстави зміни умов утримання під час відбування покарання у виді позбавлення волі суттєво посуворішали. Засуджена особа досить тривалий строк (половину призначеного судом строку) мала доводити те, що вона заслуговує на пом'якшення режимних вимог. Матеріальні підстави законодавець порівняно з попереднім законодавством, визначив вже більш чітко: зміни в правовому становищі засудженої особи пов'язувалися з доброю поведінкою й сумлінним ставленням до праці. Проте обсяг додаткових прав суттєво знизився: виключено право на відпустку; кількість додаткових побачень зменшилася до одного на рік; законодавець обмежив можливості засудженої особи в праві на придбання продуктів харчування й предметів першої необхідності та збільшення кількості коштів (не набагато) пов'язував саме зі зміною умов утримання.

У 2001 році у виправно-трудова законодавство України, у статті 38, 39, 45 ВТК вносяться певні зміни [4, 24-25, 29]. Одним з напрямків реформування законодавства було вдосконалення інституту зміни умов утримання осіб, засуджених до позбавлення волі, під час відбування покарання. Ці зміни стосувалися лише матеріальних підстав і обсягу додаткових прав засудженої особи. Формальні підстави законодавець не віднайшов за необхідне змінити. Зокрема, на зміни умов утримання мали розраховувати лише засуджені, які не мали злісних порушень режиму відбування покарання та сумлінно ставилися до праці. Такий підхід законодавця дещо розширив сферу застосування інституту переведення на поліпшені умови утримання. Не виключається можливість його застосування до осіб, які вчинили правопорушення під час відбування покарання, проте їх поведінка не є злісною (правопорушення вчинене випадково, унаслідок збігу обставин). І це є правильним підходом, враховуючи досить суттєві негативні наслідки відбування покарання у виді позбавлення волі для засудженої особи. Поліпшення умов утримання полягало лише в праві додатково витратити на місяць додаткову суму коштів (у виправно-трудо-

вих колоніях загального режиму - до 55 % мінімального розміру заробітної плати).

У чинному кримінально-виконавчому законодавстві розглядуваний кримінально-виконавчий інститут знову зазнав суттєвих змін. Позитивним є те, що законодавець вже використовує поняття "поліпшені умови тримання". Зокрема, у ч. 2 ст. 138 КВК йдеться про те, що при сумлінній поведінці й ставленні до праці після відбуття не менше однієї третини строку покарання засуджені, які тримаються в дільниці ресоціалізації виправної колонії, мають право на поліпшення умов тримання і їм може бути дозволено додатково витратити на місяць гроші в сумі 50 % мінімального розміру заробітної плати [5, 56].

Ретроспективний (історичний) аналіз формування інституту переведення на поліпшені умови відбування покарання надає підстави визнати цей шлях досить складним і суперечливим. Якщо відштовхуватися від витоків у законодавстві в цій сфері, реформування відбувалося в напрямку то збільшення, то зменшення необхідного для поліпшення умов строку відбутого покарання (з однієї четвертої до половини, а потім однієї третини строку відбутого покарання).

Те, що строк, який має засуджена особа відбути для переведення на поліпшені умови утримання, значно скоротився, є безумовно позитивним напрямком реформування кримінально-виконавчого законодавства. Свого часу саме на підставі аналізу практики його застосування в жіночих кримінально-виконавчих установах, де об'єктивно сфера його застосування завжди була більш широкою, ніж у чоловічих установах, нами доводилася необхідність суттєвого перегляду формальних умов поліпшення становища засуджених жінок. Особливість динаміки й характеру змін у спецконтингенті жіночих установ протягом року, коли практично спецконтингент закладу оновлюється на 60%; коли більшість засуджених жінок звільняється з установи, не відбувши половини строку покарання, призначеного судом, (у зв'язку з амністією, помилуванням, пом'якшенням покарання, звільненням від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років) або відбувши його (умовно-достроково); коли питома вага засуджених жінок, які звільняються, відбувши весь строк покарання, становить 28 % - 29 % (тоді як у чоловічих закладах - майже 40 %), - була досить показовим чинником визнати формальні підстави надто високими. Лише незначна частина засуджених жінок могла скористатися пільговими умовами в межах закладу. Відсутність чинного стимулюючого впливу, тривалість строку до можливого застосування пільг спричиняли байдуже ставлення засуджених жінок до факту переведення на поліпшені умови утримання, до оцінювання їхньої поведінки адміністрацією. Тож, коли наставав строк можливої зміни умов утримання, значна частина цих засуджених (на яких не поширювалися умови дострокового звільнення) мала стягнення. Навіть оцінка лише цих особливостей була достатнім обґрунтуванням необхідності скорочення мінімального строку, який надавав засудженій жінці підстави (за умови позитивної поведінки) для переведення на поліпшені умови утримання, до третини призначеного строку [6, 208-210].

Слід зазначити, що висловлювалися окремі точки зору щодо доцільності диференційного підходу у вирішенні питання щодо формальних підстав переведення на поліпшені умови утримання. На думку окремих учених, мінімальна частина строку покарання, яка надає право

засудженим бути переведеними на поліпшені умови утримання, має бути диференційована залежно від категорії засуджених (подібно до умовно-дострокового звільнення) [8, 85]. На нашу думку, формальні підстави не слід диференціювати залежно від характеру й тяжкості вчиненого злочину (принаймні щодо засуджених жінок), оскільки переведення на поліпшені умови утримання не є звільненням із закладу. Головне призначення цього інституту - стимулювати правослужняну поведінку засуджених у місцях позбавлення волі, стабілізувати обстановку в установах з виконання покарань, відновити соціально корисні зв'язки засуджених із зовнішнім світом, зміцнити їхнє здоров'я, підготувати до розв'язання складних соціально-економічних проблем після звільнення.

Той факт, що за чинним законодавством за формальними підставами необхідний строк покарання скоротився до однієї третини строку (раніше - половина строку покарання), має, на перший погляд, значно розширити межі застосування інституту переведення на поліпшені умови тримання. Проте такого не сталося. До сьогодні актуальною залишається проблема ефективності чинного інституту переведення на поліпшені умови утримання. Реформування цього інституту має продовжитися за декількома напрямками. На аналіз заслуговують чинні підстави застосування ст. 138 КВК і правові наслідки зміни умов виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Визначення матеріальних підстав у чинний спосіб (наявність сумлінної поведінки й ставлення до праці) не є беззаперечним. Законодавець не визначає в цьому разі конкретний ступінь виправлення, подібно визначенню матеріальних підстав пом'якшення покарання (засуджена має твердо стати на шлях виправлення), умовно-дострокового звільнення (засуджена має довести своє виправлення). Умовно конкретність виявляється лише стосовно показників поведінки засудженої особи - наявність сумлінної поведінки та ставлення до праці. Оскільки це оціночні категорії, у правозастосуванні досить часто має місце більш широке тлумачення матеріальних підстав переведення на поліпшені умови утримання - позитивне вирішення питання щодо зміни умов утримання засуджених пов'язується взагалі з відсутністю будь-якого порушення (навіть незначного). Безумовно, наявність злісних порушень режимних вимог виключають переведення на поліпшені умови. Проте виникає запитання: чи можливі зміни в умовах утримання засуджених за наявності стягнень за певні незначні порушення? Тлумачення кримінально-виконавчої норми в такий спосіб сприяє звуженню кола засуджених, які мають сподіватися на поліпшення свого правового становища. Наявність навіть одного правопорушення може стати перепорою в цьому. Такий підхід провокує суб'єктивізм і упередженість адміністрації виправної установи під час вирішення питання.

Доцільним було б позбавити права на переведення на поліпшені умови утримання лише засуджених, які мають злісні порушення режиму відбування покарання. Категорія злісності чітко визначена в чинному кримінально-виконавчому законодавстві й заслуговує на те, щоб використовуватися як критерій розмежування сталої антисоціальної настанови засудженої особи та її поведінки, яка є наслідком негативного впливу умов ізоляції на психофізичний стан. Необхідно дотримуватися загального визначення законом поняття злісного порушника режимних вимог, яке надається ст. 133 ВТК,

а тому не застосовувати переведення на поліпшені умови лише до осіб, які вчинили грубе порушення (вичерпний перелік яких надається законом), вчинили три й більше (навіть незначних) порушень, за умови, що за кожне накладене стягнення.

Одним з чинників, який поряд з іншими може свідчити про ефективність розглядуваного кримінально-виконавчого інституту, є оцінка важливості його для життєзабезпечення в умовах позбавлення волі самими засудженими. Це має відтворюватися в спрямуванні їх поведінки до досягнення певного результату - переведення на поліпшені умови утримання та в кількості осіб, які користуються пільговими умовами відбування покарання. Практика правозастосування не підтверджує той факт, що цей інститут входить до сфери першочергових інтересів засуджених. Вважаємо, що чинні зміни в правовому статусі засудженої особи, які є наслідком переведення її на поліпшені умови, не справляють належного заохочувального впливу, оскільки не суттєво змінюють її становище.

Аналіз реформування виправно-трудоного (кримінально-виконавчого законодавства) у частині визначення доцільного обсягу й характеру додаткових прав, які є наслідком поліпшення умов утримання в місцях позбавлення волі, доводять те, що всі зміни в законодавстві мали своїм наслідком їх скорочення. Виключені можливості отримати щорічну відпустку, додаткові побачення. У підсумку залишилася лише одна пільга - право додатково витратити на місяць гроші в сумі 50 % мінімального розміру заробітної плати. Практично, порівняно з попереднім виправно-трудогим законодавством, обсяг пільг залишився майже однаковим (право витратити додаткові кошти), якщо не враховувати, що кількість коштів дещо знизилася (зокрема, для установ мінімального рівня безпеки із загальними умовами утримання (раніше - установа загального режиму) - на 5 %).

Слід визнати, що кримінально-виконавче законодавство постійно перебуває в стані вдосконалення умов і порядку виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Приведення чинного законодавства у відповідність до міжнародно-правових стандартів у напрямку подальшої гуманізації режимних вимог в установах по виконанню покарань вимагало більш прискіпливо оцінювати міру й наслідки негативного впливу на засуджених встановлених законом правообмежень. Значне розширення за чинним законодавством соціально корисних зв'язків засуджених (збільшення кількості побачень, надання права на телефонні переговори), дозвіл на необмежену кількість посилок і передач, розширення асортименту продуктів харчування й промислових товарів (білизни, косметики, теплого одягу) у магазинах, збільшення суми грошей, що відраховується на особистий рахунок засудженої особи, - свідчать про тенденції гуманізації утримання засуджених у місцях позбавлення волі. Проте такому ж інтенсивному реформуванню має підлягати й кримінально-виконавчий інститут переведення на поліпшені умови утримання. Умови праці, побуту, використання коштів на придбання продуктів харчування, промислових товарів, одержання посилок і передач, зв'язку з зовнішнім світом (суспільством, сім'єю) повинні значною мірою залежати від поведінки, відбутого строку покарання.

Щодо можливостей зв'язку з зовнішнім світом (суспільством, сім'єю), на порядку денному залишається проблема надання можливості засудженим, які пере-

водяться на поліпшені умови утримання, перебувати у відпустці (як з правом виїзду за межі установи, так і без такого права, враховуючи тяжкість злочину й особистісні властивості засудженого). Ця пропозиція заслуговує на окремий розгляд, оскільки до сьогодні є невикористаною на законодавчому рівні. У сучасний період приведення вітчизняного кримінального й кримінально-виконавчого законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема законодавства європейських держав, актуальності набувають принципові положення Європейських тюремних правил. Контакти засуджених із зовнішнім світом, їхній зв'язок з родиною, необхідність отримання інформації про життя в навколишньому середовищі розглядаються Європейськими тюремними правилами як фундаментальні, украй необхідні для сучасних, прогресивних тюремних режимів. Особлива увага приділяється ролі візитів членів родини до в'язня, надання йому відпусток. За Європейськими тюремними правилами останнє повинно мати обов'язковий характер у повсякденній роботі виправних установ. Оскільки тюремна відпустка має особливе значення в укріпленні сімейних зв'язків, полегшенні соціальної адаптації після звільнення, створенні атмосфери гуманності у в'язницях, рекомендується максимально використовувати надання відпусток, як у закритих, так і відкритих в'язницях [2, 60]. На сторінках спеціальних наукових досліджень [1, 13; 6, 203-206] неодноразово обґрунтовувалася доцільність надання щорічної відпустки засудженим жінкам, які перебувають на поліпшених умовах утримання, у виправних установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Інститут відпустки був достатньо ефективно апробований в Україні й Росії саме в цих жіночих виправних установах на початку 90-х років. Пройшло чимало часу до того, коли законодавець визнав за необхідне надати право засудженій до позбавлення волі особі на щорічну відпустку. Проте відповідно до змін чинного кримінально-виконавчого законодавства від 21.01.2010 р. на підставі ч. 4 ст. 111 КВК надається право на щорічний короткостроковий виїзд за межі колонії лише засудженим, які перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання.

Зазначене надає підстави стверджувати, що в тенденціях і напрямках реформування виправно-трудового (кримінально-виконавчого) законодавства відтворювався досить складний і суперечливий шлях до розуміння значення та важливості стимулюючих заходів у процесі виправлення засудженого під час відбування покарання. Від закону до закону змінювався понятійний апарат, використовувалися різні категорії: "прогресивна система відбування покарання", "зміни умов утримання осіб, засуджених до позбавлення волі", "поліпшені умови тримання". Але за змістом і сутністю ці різні поняття відтворювали один і той самий кримінально-виконавчий інститут зміни умов утримання засуджених осіб у місцях позбавлення волі залежно від їх поведінки та строку відбутого покарання.

Постійно змінювалися то в напрямку збільшення, то зменшення формальні підстави (необхідний строк відбутого покарання) для застосування більш пільгових умов відбування покарання. Підсумком маємо більш-менш прийнятні формальні підстави.

Проте важливість цього інституту, його спроможність дієво стимулювати позитивну поведінку засудженої особи пов'язується зі змістом і кількістю пільг. У цій частині всі зміни в законодавстві мали своїм наслідком їх скоро-

чення. Залишилися лише одна пільга - право додатково витратити на місяць гроші в сумі п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати. Наслідком переведення засуджених на поліпшені умови утримання мають бути значні відмінності в правовому становищі засудженої особи й більш суттєве покращення правового стану, ніж збільшення суми коштів на придбання продуктів харчування. Переведення на поліпшені умови утримання може припускати: зняття обмежень на норми витрат зароблених грошей на придбання продуктів харчування; розширення переліку осіб, які допускаються з дозволу адміністрації закладу на особисте (тривале) побачення із засудженою жінкою (згідно з чинним законодавством України тривалі побачення дозволяються лише з близькими родичами засудженої); застосування напіввільного режиму утримання на завершальній стадії відбування покарання (що може бути реалізованим у разі переведення до дільниці соціальної реабілітації); надання можливості засудженим бути у відпустці.

Література

1. Гритенко О.А. Дисциплінарна практика в жіночих кримінально-виконавчих установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання: теоретичні та соціально-правові аспекти: автореф. канд. дис. за спец. 12.00.08 - кримінальне право та криминологія, кримінально-виконавче право. - Одеса, 2012. - 23 с.
2. Европейские тюремные правила. Пояснительная записка, касающаяся Европейских тюремных правил. - В кн.: Новая концепция пенитенциарной системы. - Киев, 1995. - С. 60.
3. Исправительно-трудовой кодекс Украинской ССР: Офиц. текст с изм. и доп. по состоянию на 1 октября 1986 г. - К.: Политиздат Украины, 1987. - 125 с.
4. Исправительно-трудовой кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20 января 2002 года). - Х.: ООО "Одиссей", 2002. - 224 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 14 березня 2011 року. - К.: Алерта; ЦУЛ, 2010. - 72 с.
6. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: Монографія. - Вид. 2-е. - Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. - 218 с.
7. Паше-Озерский Н.Н. Комментарий к ИТК УССР. - М., 1927. - 193 с.
8. Якимович Ю.К. Изменение условий содержания осужденных в пределах одного исправительно-трудового учреждения. - В кн.: Правовые вопросы борьбы с преступностью. - Томск, 1982. - С. 85.

Меркулова В.О.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінальної
права та криминології*

ОДУВС

Надійшла до редакції: 02.02.2014